

Budownictwo i Architektura 6 (2010) 71-76

Kamieniołom kazimierski – ochrona krajobrazu kulturowego

Grażyna Michalska, Jan Niedźwiedź

*Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury.
Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego*

Streszczenie: Niniejszy artykuł odnosi się do zagadnienia ochrony kamieniołomu kazimierskiego, pozyskującego wapień, zlokalizowanego w pobliżu Kazimierza Dolnego nad Wisłą. Scharakteryzowano historię kamieniołomu kazimierskiego sięgającą XIV w oraz jego walory krajobrazowe i geologiczne. Szczególny nacisk położono na konieczność i sposoby ochrony kamieniołomu jako klasycznego przykładu wielowątkowego krajobrazu kulturowego.

Słowa kluczowe: Kazimierz Dolny nad Wisłą, kamieniołom kazimierski, krajobraz kulturowy.

Divina natura dedit agros, ars humana aedificavit urbes¹

1. Wprowadzenie

Kazimierz Dolny już niemal od dwóch stuleci doceniany jest jako miejsce wyjątkowe. Skumulowaną w dobie pomyślności gospodarczej wysokiej klasy substancję architektoniczną, w sposób mistrzowski wkomponowano w malowniczy krajobraz nadwiślański, w wyniku czego powstał – jednoznacznie definiujący to miejsce – krajobraz kulturowy. Niepowtarzalny koloryt kazimierski – ruiny i bujna przyroda – fascynował już romantyków. Kazimierz przyciąga nie tylko artystów; mechanizm jest tak silny, że dla wielu to wyjątkowe miasteczko nad Wisłą staje się domem. Jest też ulubionym celem wycieczek; odwiedzanie tego magicznego miejsca na mapie Lubelszczyzny nabrało już cech szlachetnego snobizmu. Po kataklizmie II wojny światowej, architekt Karol Siciński w sposób mistrzowski potrafił podnieść architekturę Kazimierza z upadku, zachowując klimat miejsca i respektując zasadę umiaru; czy uniesiemy ciężar odpowiedzialności za przekazane nam wielowątkowe, niepowtarzalne dziedzictwo...

2. Położenie

Kamieniołom zlokalizowany jest w strefie nabrzeżnej pd. zach. części miasta, w okolicach przeprawy promowej przez Wisłę do Janowca. Pozostałości wyrobiska w wysokiej skarpie wiślanej ciągną się na odcinku ok. 500 m, już poza zabudową miasteczka; od pn. wsch. ogranicza je wąwóz *Zimny Dół*, a po drugiej stronie droga przez las w kierunku Mięćmierza, poprowadzona wąwozem nomen omen *Granicznikiem*. Kamieniołom zwrócony wyrobiskiem na pn. zach., zajmuje pełną wysokość

¹ tł. z j. łac.: *Boska przyroda dała pola, ludzka sztuka zbudowała miasta.*

stromej skarpy pradoliny Wisły, poprzecinanej malowniczymi wąwozami. Jego podstawa sięga wału wiślanego z bulwarem, przy którym, na odcinku pn. widnieje substandardowa zabudowa nieużytkowanej komunalnej bazy magazynowej. Kamieniołom wyraźnie dzieli się na dwie strefy: pn. wsch. i pd. zach. Pierwsza to rezultat eksploatacji kamienia narzędziami i metodami tradycyjnymi, druga – nowsza, ukształtowana jest tarasowo i powstała w wyniku eksploatacji maszynowej, zarzuconej pod koniec minionego wieku. Koronę i częściowo stoki kamieniołomu porastają dzikie drzewa i krzewy. Podstawa przy ścianie jest nieuporządkowana, pełna nierówności i również w znacznym stopniu zarośnięta dziką zielenią.

3. Historia

Początki pozyskiwania wapienia w Kazimierzu sięgają co najmniej XIV w., na co wskazują badania prowadzone w l. 70. XX w. przez Pracownię Konserwacji Zabytków, pod kierunkiem materiałoznawcy inż. Jana Borkowskiego. Analiza próbek materiału kamiennego pobranego z zamku kazimierskiego (wznoszony był od ok. 1350 r.), wykazała jego lokalną proveniencję, a zarazem potwierdziła pochodzenie z głębokich warstw złóż. Kamień pozyskiwany z warstw wierzchnich, nie posiada należytych cech odporności i ulega dużo szybszej destrukcji w porównaniu ze skarbonizowanymi pokładami wewnętrznymi, z których powstała królewska siedziba. Stąd konkluzja, że eksploatacja tutejszego surowca musiała znacznie wyprzedzać budowę zamku. Wg źródeł, w Kazimierzu istniało kilka miejsc wydobywania, np. *pod zamkiem*, czy też nie zidentyfikowana bliżej *Skalka*, ale wiele wskazuje, że główny kamieniołom znajdował się właśnie na Przedmieściu Górnym, zwanym też Janowieckim, czyli w przedłużeniu obecnej ul. Krakowskiej. Poczynając od XVI w., w księgach miejskich pojawiają się zapisy odnoszące się do – cyt. *wyłamywania kamienia z gór miejskich*². Nazwa *Góry Miejskie* wobec naszego kamieniołomu funkcjonowała przez XVII w., co potwierdza kolejna wzmianka z 1716 r., cyt. *o bezprawnym wyłamaniu kamienia z Gór Miejskich*. Niestety, przekazy dotyczące zasięgu pierwotnego wydobywania odnajdujemy dopiero w adnotacjach z pocz. XIX w. Zapisano mianowicie w 1802 r., iż góra, cyt. *do łamania kamienia z piecem wapiennym ciągnie się od Zimnego Dołu do granicy Międmierskiej*; tę zaś wyznaczał, wymieniony już na wstępie, wąwóz *Granicznik*. Nazwa *doły* dla kazimierskich wąwozów funkcjonowała niezmiennie aż do 1 ćw. XIX w., a po raz pierwszy w przekazach historycznych użyto określenia *Zimny Dół* pod k. w. XVI. Zaś etymologia nazwy *Granicznik* wiązała się z określeniem zasięgu lokacyjnych nadziałów miejskich Kazimierza. W historycznym opisie granic miasta i starostwa kazimierskiego odnajdujemy zapis, że od strony Międmierza granica szła *parowem zwanym graniczny ... środkiem którego drożyna, czyli ścieżka*. Parów miał się znajdować w miejscu, z którego widać zarówno zamek w Kazimierzu, jak i w Janowcu. Pomimo wieloletnich studiów w kwestii rozległości lokacyjnego nadania dla Kazimierza – brak wśród badaczy zgodności. Wg J. Czerepińskiej tereny kamieniołomu znajdowały się w obszarze uposażenia wójta kazimierskiego, tak więc zawsze znajdowały się w zasięgu miasta.

Odczuwamy brak kartografii historycznej szczegółowo dokumentującej istnienie kamieniołomu. Teren przezeń zajmowany pokazuje fragment Mapy Galicji

² Wszelkie dane historyczne uzyskane z Ksiąg miejskich Kazimierza, podano w niniejszej opinii za: J. Teodorowicz – Czerepińska, *Kazimierz Dolny*, Kazimierz 1981, s. s. 148 – 151.

Zachodniej, opracowanej przez Mayera von Heldensfelda w l. 1801–1804. Por. il. 1. Czytelne jest na nim charakterystyczne *cyplowate* ukształtowanie nabrzeża wiślanego wzdłuż ob. ul. Krakowskiej oraz dwa wąwozy: *Zimny Dół* i *Granicznik*, ale niewidoczne jest samo wyrobisko, co zapewne wynika z archaicznej, uproszczonej konwencji wykonania mapy. Interesująco prezentuje się fragment *Planu rzeki Wisły* z 1860 r. por. il. 2. Skala tego przekazu, umożliwiła pokazanie ukształtowania terenu kamieniołomu oraz zasięg zurbanizowania (zabudowa już wówczas zbliżała się do terenu kamieniołomu). Porównanie tego przekazu historycznego ze stanem dzisiejszym, wykazuje znaczące już ubytki substancji *Gór Miejskich* w partii zachodniej, co stanowi skutek bardzo intensywnej eksploatacji po II wojnie światowej systemem wysadzeń i tarasowego wyrównywania zbocza z użyciem koparek – na użytek prac przy regulowaniu Wisły (podobne działania prowadzono też w lewobrzeżnym Nasiłowie). Eksploatacja zasobów kamieniołomu kazimierskiego trwała przez kilkaset lat, a z uzyskanego surowca powstały nie tylko liczne budowle Kazimierza Dolnego, które są dzisiaj cennymi zabytkami architektury, ale również obiekty w innych miejscowościach, jak choćby elementy architektoniczne dziewiętnastowiecznej Twierdzy Iwangorod w Dęblinie, czy warszawskiego Wybrzeża Kościuszkowskiego, budowanego w pocz. XX w.

4. Walory krajobrazowe

Kazimierz usytuowany jest na terenie niezwykle malowniczego Małopolskiego Przełomu Wisły. Kamieniołom powstał w obrębie wysokiej prawobrzeżnej skarpy pradoliny Wisły; skarpy wymodelowanej w warstwach systemu kredowego³. W okolicy Kazimierza występuje gruba pokrywa lessowa, a wysokie zbocza przecinają liczne głębokie wąwozy. Wapienne skały podłoża odsłaniają się tylko w kilku miejscach. Jednym z nich jest właśnie rejon kamieniołomu. Jego część pn. wsch., nosząca ślady wydobywania metodami i narzędziami tradycyjnymi, przechodziła w wysokim stopniu pierwotny *staropolski* charakter, gdy tymczasem tarasowa część pd. zach., chociaż prezentuje się obecnie wręcz monumentalnie (spatynowana i porośnięta zielenią), obciążona jest skutkami współczesnej techniki eksploatacji. Podstawa ścian całego kamieniołomu, jakkolwiek nieuporządkowana i zarastająca, tworzy korzystną strefę jego ekspozycji. Podobne wrażenie czynią też masy zieleni ramujące ścianę wyrobiska od wsch. i zach. Usytuowanie kamieniołomu gwarantuje jego znakomitą ekspozycję – wielokierunkową i w wielu skalach. I tak, występują bezpośrednie powiązania widokowe z najść zarówno od pd. zach., jak i pn. wsch., czyli wzdłuż masowo uczęszczanego bulwaru na wale wiślanym oraz szczególnie cenne, bo unikalne, dalekie powiązania z lewym brzegiem rzeki, stanowiące wyrazisty składnik tożsamości rozślawionego Przełomu Wisły koło Kazimierza. Jednym z najpiękniejszych w skali kraju jest zapewne sprzężenie widokowe z położonym za wstęgą Wisły historycznym Janowcem, prezentującym od strony kamieniołomu – własną wyniosłą skarpą oraz ruiny wysoko usytuowanego zamku; i odwrotnie, znakomite punkty widokowe na nabrzeże kazimierskie, w tym rozległy, bielejący wśród zieleni i błękitu nieba kamieniołom, znajdują się wzdłuż nabrzeża janowieckiego i na koronie jego skarp. *Spięcie* obydwu brzegów Wisły przeprawą promową następuje właśnie w sąsiedztwie kamieniołomu, który stanowi tu mocny akcent widokowy, przyciągający uwagę podróżnych. Również z pokładów jednostek pływających

³ J. Kondracki, Geografia regionalna Polski, Warszawa 1998, s. s. 281 – 283.

przewożących turystów, unikalny kamieniołom stanowi malownicze wnętrze kinetycznej wielowątkowej panoramy zabytkowego miasta. Atrakcyjny jest także widok roztaczający się z korony kamieniołomu i z jego tarasów, na płynącą u podnóża w *przełomowej scenerii* Wisłę, przywoływany już Janowiec oraz rozległy, *kojący* – jeszcze dalszy plan.

5. Wartości geologiczne – naukowe i edukacyjne

Wg specjalistów z Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie⁴ i Instytutu Paleobiologii PAN⁵, kamieniołom kazimierski należy do ważnych krajowych i europejskich geologicznych stanowisk dokumentacyjnych i zakwalifikowany został do wąskiej grupy obiektów w tzw. Sieci Europejskiej. Kamieniołom posiada unikatową strukturę i reprezentuje tzw. *stanowisko typowe*, co oznacza, że wiele gatunków występujących skamieniałości opisano stąd po raz pierwszy. Kamieniołom stanowi od lat poligon badań naukowych oraz kształcenia wielu pokoleń. Wg opinii geologów powinien być chroniony i pozostawiony w stanie nienaruszonym, a więc, cyt. *Likwidacja tego kamieniołomu i jego zagospodarowanie niezgodne z dotychczasową funkcją stanowiłoby dużą stratę dla całego europejskiego dziedzictwa przyrody nieożywionej*⁶.

6. Ochrona krajobrazu kulturowego

Ochrona zabytków wielkoprzestrzennych i rozległych form krajobrazowych nastręcza podstawowe trudności. Łatwo więc znaleźć wytłumaczenie zaniechań w dziedzinie dbałości o jakość krajobrazu kulturowego rozumianego w myśl ustawy⁷, jako: *przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Zasady ochrony uelastyczniają się pod naciskiem ekspansywnych inwestorów, skutecznie indoktrynujących właścicieli i zarządzających terenami. Najprościej rozumiany zysk finansowy, poczyną się jawić jako wartość nadrzędna; przy nim niezyciowe pojęcia typu: ochrona krajobrazu kulturowego brzmią niezrozumiale, a nawet irytująco. A przecież docenione i poprawnie zdefiniowane środowisko kulturowe, właściwa miejscu tożsamość – czynniki te winny być postrzegane jako atuty terenów podlegających w sposób naturalny rozwojowi i nowemu wykorzystaniu.*

Kamieniołom kazimierski formalnie mieści się w granicach różnych rodzajów ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Obowiązujący miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Kazmierza⁸, chociaż zawiera szereg ogólnych ustaleń uwzględniających kamieniołom w problematyce ochrony, a nawet

⁴ Pismo skierowane do Burmistrza Miasta Kazimierz Dolny, z dn. 27. 02. 2009 r., podpisane przez doc. dr hab. Grzegorza Pieńkowskiego z-cę Dyrektora Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie, kopia w pos. Komitetu Obywatelskiego Ochrony Krajobrazu Kamieniołomów w Kazimierzu Dolnym.

⁵ Opinia opracowana przez doc. dr hab. Marcina Machalskiego, kierownika Muzeum Ewolucji Instytutu Paleobiologii PAN w Warszawie, w pos. j. w.

⁶ Patrz przyp. 3.

⁷ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r., Dz.U. z 17 września 2003 r.

⁸ Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego m. Kazimierz Dolny, Uchwała Nr VI/29/2003 z dn. 28 marca 2003 r.

przewiduje – w przypadku inwestowania tu na cele usług turystycznych – wykonanie projektu koncepcyjnego w oparciu o analizę krajobrazowo-widokową, to jednak *de facto*, jednoznacznie nie zamyka możliwości nazbyt intensywnego zagospodarowywania terenu posiadającego unikalne walory przestrzenne, definiowane jako ważny składnik kazimierskiej tożsamości. Plan zagospodarowania przestrzennego, ze swoim relatywizmem sprawia, że straty w zakresie pierwotnych elementów krajobrazu naturalnego podczas realizacji inwestycji stają się w Kazimierzu rzeczywistością.

Kamieniołom wchodzi w obręb obszaru chronionego na mocy wpisu do rejestru zabytków woj. lubelskiego, jakkolwiek nie jest wymieniony w sentencji *Decyzji*, która wylicza szereg innych elementów chronionego zespołu urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowego⁹. Wg opinii Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN, w tej sytuacji, ochronie podlega układ urbanistyczny jako taki, a pojedynczy, nie wyspecyfikowany obiekt, wymaga wciągnięcia do rejestru zabytków, by mógł być uznany za objęty indywidualnie ścisłą ochroną konserwatorską¹⁰.

W sytuacji odczuwalnego zagrożenia kamieniołomowi planowanym już zainwestowaniem i spodziewaną niekorzystną zmianą charakteru tego miejsca, wydaje się uzasadnione wzmacnianie pozycji kamieniołomu wśród wartości Kazimierza Dolnego i dlatego należy – podsumowując – jeszcze raz pokreślić szeroki zakres znaczenia tego unikalnego zabytku:

- Kamieniołom zawiera wartość dowodową wielowiekowej działalności wydobywczej mieszkańców Kazimierza. Jest jednym z elementów identyfikacji krajobrazu zurbanizowanego południowej części miasta, stanowiąc w wymiarze urbanistycznym ograniczenie ekspansji w krajobraz. Jego usytuowanie zbieżne jest z pierwotną granicą miasta, zaakcentowaną w nazwie wąwozu *Granicznik*. Przekraczanie tej strefy mogłoby oznaczać pogwałcenie uświęconych tradycją praw gospodarowania przestrzenią w rejonie, gdzie kamieniołom stanowił element wiążący środowisko zabudowane z krajobrazem otwartym.
- W aspekcie historycznym, kamieniołom jest elementem autentycznych tradycji miasta. Stanowi bazę surowcową wielowiekowego sposobu funkcjonowania rzemiosła kamieniarskiego i murarskiego w Kazimierzu i okolicy oraz bazę i determinantę tworzenia architektury miasta i innych podstawowych elementów krajobrazu kulturowego. Dzięki temu Kazimierz należy do nielicznych polskich miast z dawną murowanych. W obecnej formie kamieniołom reprezentuje też wartość jako zabytek techniki, ukazujący metody pozyskiwania podstawowego przez wieki materiału budowlanego. Jako potwierdzenie autentyczności formy kamieniołomu, może służyć kartografia historyczna, por. il. 1–2.
- Kamieniołom posiada oryginalne wartości estetyczne, istotne zwłaszcza w ujęciu krajobrazowym, widokowym. Jest czynnikiem powodującym zróżnicowanie fizjonomii przestrzeni poprzez czytelną, wyróżniającą się rozległością i antropogenicznością panoramę, jej oryginalny koloryt, a także skontrastowanie względem otuliny przyrodniczej. Jeśli zaś chodzi o walory

⁹ Uznanie za zabytek z dn. 20.02.1947 r., Rejestr zabytków, poz. nr A/46, decyzja z dn. 13.08.1966 r. oraz z dn. 24.01.1983 r.

¹⁰ Pismo Departamentu Ochrony Zabytków MK i DN, znak DOZ-OAiK-07/36/09/KP-01 z dn. 6.05.09 r. do LWKZ.

materiałowe budowli Kazimierza, właśnie dzięki pozyskiwanemu na miejscu kamieniowi budowlanemu, zawdzięczamy swoisty koloryt ich malowniczych elewacji. Obecne metody budowlane i materiał dostępny z całego świata sprawiają, że zanikają tradycyjne techniki murarskie. Jeśli chcemy chronić tożsamość miasta, chrońmy też bazę pozyskiwania tradycyjnego materiału budowlanego, na potrzeby specjalnych zadań konserwatorskich.

- Kamieniołom posiada wartość w wymiarze społecznym, jest bowiem symbolem rozwoju miasta, pamiątką dziejów i przywołaniem odchodzącego w przeszłość tradycyjnego użytkowania zasobów naturalnych oraz – co bardzo ważne – odległej tradycji architektury murowanej w tym miejscu; na terenie Lubelszczyzny brak analogicznych przykładów.
- Nie sposób pominąć wartości naukowej i edukacyjnej (historia, nauki przyrodnicze, techniczne), a w końcu wartości jako wyjątkowego stanowiska geologicznego.

7. Wnioski

Kamieniołom w Kazimierzu Dolnym stanowi klasyczny przykład wielowątkowego krajobrazu kulturowego o cechach zgodnych z definicją ustawową, a więc powinien być indywidualnie chroniony poprzez wpisanie do rejestru zabytków - wobec wykazanej istotnej wartości historycznej, estetycznej, naukowej i krajobrazowej. W dobie powszechnej ekspansji inwestycyjnej, ścisła ochrona indywidualna kamieniołomu, wydaje się nieodzowna, bowiem, między innymi, właśnie on stanowi jeden z istotnych wyznaczników kazimierskiej tożsamości. Wpis indywidualny pozwoli objąć zabytek ścisłą kontrolą i uchronić przed zniszczeniem przez poddanie intensywnej zabudowie, czy też przed groźbą pełzających, pozornie tylko korzystnych zmian: przed ingerencją w tradycyjny sposób użytkowania ziemi i przed budowaniem sztucznych krajobrazów w miejscu, gdzie krajobraz kulturowy sam w sobie jest szczególnie wartościowy.

Kazimierz quarry – protection of cultural landscape

Grażyna Michalska, Jan Niedźwiedź

*Lublin University of Technology, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Chair of Architecture, Urban Design and Town Planning*

Abstract: The article concerns for question of protection of Kazimierz quarry, winning limestone. It is located near Kazimierz Dolny at Vistula River. It characterize history of Kazimierz quarry reaching XIV century as well as the description of landscape and geological values. Particular attention concerns necessity and ways of protection of quarry as classic example cultural landscape.

Key words: Kazimierz Dolny at Vistula River, “Kazimierz” quarry, cultural landscape.